

Martinuzzi

Fráter György

(Születésének 500.
évfordulójára)

MARTINUZZI FRÁTER GYÖRGY
1482 1551

(Cseh Gusztáv rajza)

Utjeszenič vagy másnéven Martinuzzi György, akit csak Fráter György néven emlegettek a kortársak, a magyar történelem Mohács utáni évtizedeinek tisztán látó, s nagy távlatokba tekintő politikusa, aki – felismerve a török elleni harc társadalmi, politikai alapjait – tudatosan küzdött a Buda elfoglalásával (1541. aug. 29.) három részre szakadt ország területi egységének helyreállításáért. Életútjának, politikai pályafutásának története mégis azt mutatja, hogy – a kor hazai és nemzetközi erőviszonyait figyelembe véve – elérhetetlen feladatra vállalkozott. Mi okozta tragédiáját?

... Itt áll előttünk a pálosok fehér kámzsájában, hosszúkás, jellegzetes, dinári koponyájával, mély, beesett szemével. Származására nézve horvát, de kora ifjúságától Magyarországon élt, mint Szapolyai János anyjának, a tescheni hercegnőnek alkalmazottja. Állítólag fűtő volt a hercegnő udvarában, ahol közelebből megismerhette a köznemesi Szapolyai-párt bizalmasabb híveit. Majd a pálosrendiek sorába állott, s közöttük tehetsége révén csakhamar vezető szerepre tett szert. Amikor János király Lengyelország felé menekült, s útközben megpihent a Miskolc közelében fekvő sajlódi kolostorban, a rend főnökében felismerte az egykori udvari szolgát. A vele folytatott bizalmas megbeszélés során kitűnt, hogy az egyszerű szerzetesruha alatt kiváló államférfiúi tehetség lappang. Ennek tulajdonítható, hogy János király magával vitte Lengyelországba, Czeszochowába a barátot, mint belső titkos tanácsosát. Innen hazatérve a király környezetében eleinte meglehetősen szerény körbe szorult működése, majd később az udvar pénzügyeinek kezelését bízták rá. Ezt nem minden előképzettség nélkül végezte, mint a Buda melletti pálos kolostor egykori felügyelője, alapos gazdasági ismereteket szerzett. Új munkakörét szokatlan eréllyel végezte, s csak hamar réme lett a királyi konyha és udvartartás szállítóinak, akiktől olcsó pénzen jó minőségű árut követelt, de réme lett azoknak a városoknak is, ahol János király utazásai közben megszállva – a középkori descensus jogán – ajándékot követelt magának. Az ilyen utazások alkalmával Fráter György a kincstár számára egész gyűjtemény „ajándékkelyhet” és egyéb értékeket szerzett. E sovány kincstári jövedelmek gyarapítása érdekében kereskedést is üzött a még meglevő birtokok terményeivel. Mindez nem is tűnt volna fel, de takarékosága egyszerre országos jelentőségűre emelkedett, amikor a váradi béke (1538) megkötése után a Moldvába rontó, és Erdély fenyegető II. Szulejmánnak és alvezéreinek büntető hadait az összegyűjtött kincsekkel kiengesztelte. Az udvarban tekintélye annyira megnőtt, hogy már

Verbőcziével vetekeedett. A barát növekvő hatalmának kifejezője volt az is, amikor Szapolyai János halálós ágyán előbb őt akarta Konstantinápolyba küldeni, hogy a csecsemő János Zsigmond számára (szül.: 1540. júl. 7.) nyerje meg Szulejmán jóindulatát és támogatását. Am Fráter György közelinek látva János király halálát, jobbnak vélte, hogy a trónüresedésekor ott legyen az udvarban, ezért Verbőczit küldette maga helyett Konstantinápolyba.

A barát – mert mindenki csak így nevezte – el is érte, hogy Szapolyai János utolsó óráinak (1540. júl. 22.) ő lett szem- és fültanúja. A haldokló király rábízta csecsemő fiának sorsát, s ő esküvel fogadta meg, hogy nem fogja azt elhagyni. S valóban, ehhez görcsösen ragaszkodott még akkor is, amikor államférfiúi éleslátása felismerte az eskü megtartásából fakadó veszélyeket, és végül is csak nagy lelki krízis után mondott le róla.

Egyenes, kemény, kérlelhetetlen volt, aki a politikából is lelkiismereti kérdést csinált. Szapolyai János halála után politikai tetteit a csecsemő király érdekeinek következetes és maradéktalan védelmezésével jellemezhetjük. Önfeláldozóan és kitartóan védte 1540 őszén a Ferdinánd hadai által körülzárt Buda várat, amelynek bevételével a tiroli Fels Lénárd nem boldogult. De november közepétől a védők esélye egyre romlott, s a barát már csak a török felmentő seregben reménykedhetett, mivel a csecsemő és az özvegy királynét, Izabellát, a gyámokan kívül szinte mindenki elhagyta. A török seregly nem is késett. Kalocsa környékén portyázó török könnyűlovas egységek teleltek, s tavasszal II. Szulejmán előkészítette a Roggendorf által körülzárt (1541. máj. 4.–aug. 21.) Buda felmentését. A nyár közepén a török megindult. Bent az özvegy királyné rettegett a töröktől, s inkább Ferdinánddal egyezkedett volna, de Fráter György és Petrovics Péter megtörték Izabella ingadozó akaratát. A budai polgárok kísérlete is – hogy beeresszék az ostromlókat – kudarcot vallot, s a barát vad energiája mindaddig megtartotta a várat, amíg Szulejmán előhada el nem érte Roggendorf seregét.

A további események jól ismertek. A várba szállingózó janicsárok 1541. augusztus 29-én (a mohácsi csata 15. évfordulóján) megszállták a várat, ezzel Buda török kézre került. Buda birtokában Szulejmán ledobta álarcát, Szapolyai országát magának foglalta le. A csecsemőnek csak Erdélyt, valamint nyugati előbástyáit, Lippát, Solymost, Lugost, Karánsebest, Temesvárt és a Fráter György kezében levő tiszántúli részeket hagyta meg hűbéri alapon. Izabella és Fráter György – az életvidám és a szigorú barát – egymást keserű vádakkal halmozva vonultak el Erdélybe a csecsemővel, s János király udvarának maradványaival.

Fráter György életének igazi tragikumát Buda átadásában találhatjuk meg. A vár elvesztésének súlyát egész életén át lelkében hordozta, s már a következő évben így beszélt arról Ferdinánd követének, Bornemissza Pálnak: „Eddig nem tévedtem cselekedeteimben, csak akkor, mikor a török kezére adtam Budát”, de hozzáfűzi: „ennek nem én voltam egyedül az oka”. Még évek múlva is – amikor udvari bolondjával játszadozva, az váratlanul rákiált: te áruló! – bűnbánóan mentegette magát, hogy Buda átadásáért nem tehető felelőssé.

Am, 1541 végétől, amikor világgossá vált előtte, hogy a szultán nem akar többé egységes Magyarországot – s hogy az elfoglalt magyar területeket a szultán senki kedvéért nem lesz hajlandó átadni –, minden erejével azon fáradozott, hogy János Zsigmond önálló királyságának feladásával a Habsburgok alatt valósuljon meg az állam egysége. Ennek szellemében írta alá Ferdinánd és Izabella a gyulai egyezményt (1541. december 29.), amely mintegy visszatérést jelentett a váradi béke határozataihoz. (Az egyezmény ugyanis kimondta a csecsemő király birtokainak Ferdinánd kezébe adását, ennek fejében az özvegy és fia évi 12 000 aranyt, illetve a szepesvári uradalmakat kapták.) Ezzel kezdődött el az a különös küzdelem melyet Fráter György a maga módján a magyar állam egységéért folytatott. Am Fráter György hiába állított ki hűségnyilatkozatot Ferdinándnak, a végrehajtást Izabella megakadályozta. Keserűen kellett tudomásul vennie, hogy Fráter György megerősítette magát Ferdinánddal kincstartói méltóságában, korlátlanul rendelkezett az országrész jövedelmeivel, zálogba kérte Munkácsot, Nagybányát, haszonélvezetbe adta magának a váci püspökséget, a kolozsmonostori és a pécsváradai apátságokat, majd kinevezte magát Ferdinánd helytartójának (marosvásárhelyi országgyűlés: 1542. március), illetve Erdély főbírájának. De érthetetlen volt Izabella számára a barát örömtelen élete, csak a kötelességek teljesítését ismerő felfogása is. Fráter György igaz, hogy kezébe vette Erdély minden gazdagságát, de magára semmit sem kötött, csak katonatartásra, török adóra. Szörcsuhában járt, bőjtölt és koplalt, s lángoló szavakkal ítélte ez azokat, akik másként éltek. Mindez elég volt ahhoz, hogy éket verjen Izabella és a barát további elképzelései közé. Az 1541–1551 közötti tízéves tárgyalások menetében előfordultak olyan furcsa momentumok, amikor a királyné a saját és fia javát ellenezte, csak azért, mert Fráter György mellette volt a tervnek. De a barát Erdélyben könnyűszerrel letörhette az özvegy és híveinek ellenkezését, mivel kezében voltak a várak, a váradi püspökség nagybirtokai, szavára hallgattak a tiszántúli vármegyék, amelyeknek nemességét (hozzászámítva saját lovasait) bármikor bevezethette Erdélybe az ellenállás leverésére.

Intézkedéseivel Erdélyt akarta további nagyszabású politikai terveinek megvalósításához – mint szilárd hátszínű – a maga számára kiépíteni. 1542-ben a gyermekkirály mellett a katonai, közigazgatási és bírói hatalom is az ő kezében összpontosult. A három keleti országrészt (Erdély, Temesköz, tiszai részek) szorosan egymáshoz láncolta, újjászervezte a kormányzást, megteremtette a közbiztonságot, és megkísérelte, hogy új alapokra helyezze a hadügyet is. Ismerte a katonákat, közöttük élt, velük étkezett, s tudta, hogy az országot csak úgy lehet megvédeni, ha a társadalom széles tömegei fogják fegyvert. Már 1531-ben

keresztülvitte, hogy János király országrészein feloldják a jobbágság röghözkötését, majd 1536-ban ismét megerősítette a szabadköltözést.

Erdély sorsát az 1540-es évek elejétől Fráter György egymaga, saját elképzelései szerint irányította. De amennyire elsiette a dolgot Buda átadásával, legalább annyira óvatosan járt el, amikor Ferdinánd követelte tőle a gyulai egyezmény végrehajtását. A válaszában benne volt egész politikai koncepciójának lényege: „Bennem ne kételkedjék Felséged, én a legjobb indulatot táplálom szívbem Felséged és a keresztény köztársaság iránt. Míg azonban Isten Felséged ügyeinek jobb sikert nem ad, igyekezni fogok ezentúl is ugyanazon eszélyességgel, mint eddig tettem, távoltartani az ellenséget, hogy ezen ország Isten irtalmából valahára megmentessék, magam pedig Felséged szolgálatában idő és alkalom szerint jobban eljárhatok.”

Az időtől és alkalomtól függ tehát, mikor kerülhet sor Erdély átadására. Ez pedig csak akkor következhet be, ha a Habsburgok nemcsak átvenni, de megvédeni is képesek lesznek Erdélyt. Amíg ez nem teljesül, addig ő nem teszi kockára az országrészeket. Márpedig a gyulai egyezményt követő háborús események (1543. április–szeptember: török hadjárat, Siklós, Esztergom, Tata, Fehérvár eleste, 1544: Visegrád, Nógrád, Hatvan, Ozora török kézre kerülése) azt bizonyították, hogy öngyilkosság, s politikai kalandorság lett volna Ferdinánd kívánságát teljesíteni. 1544-ben magának V. Károly császárnak írta ezzel kapcsolatban: „Miután e keményen súlytott országnak, mely évek hosszú során át védőfala volt a kereszténységnek, mostani szomorú sorsát a keresztény fejedelmek közül senki sem veszi szívére, s a dolgok itt már annyira mentek, hogy mi akarunk ellenére is kénytelenek vagyunk hódolni a közellenségnek, kit atyáink, a keresztény fejedelmek segítségével hajdan annyiszor legyőztek, azért Jézus Krisztus nevében kérem Felségedet, fordítsa már valahára reánk, a balsors által üldözöttekre is szemeit és segítse őket a római király, Ferdinánd hatalma alá.” Kétségtelen, hogy Fráter György bármely pillanatban kész lett volna az ország átadására, ha a spanyol és osztrák Habsburgoktól elegendő haderőt várhatott II. Szulejmán büntető hadjáratának visszaverésére. Kortársai mégis „törökösséggel”, török barátsággal vádolták. Kétségtelen, hogy a török felé való lépései, taktikázása könnyen az árulás színében tűnhetett fel kortársai szemében. De ő maga írta Ferdinándnak, hogy őt a török iránt „áljóindulat” (simulata benevolentia) vezeti, mivel a gögös szultánnal ezen a nyelven lehet a legkönnyebben beszélni, s a békességet kicsikarni. Azt hitte magáról, hogy a XVI. század 40–50-es éveinek Magyarországon ő az egyetlen, aki tárgyalóképes a török szemében, ő az, aki ravaszságával orránál fogva vezetheti a szultánt, s a divánpasákat. Ezt, a török feletti „hatalmát” folyton ismételte, hogy bizalmat gerjessen politikája iránt. S bizonyára a pápai követ nem az egyetlen volt, aki azt hitte róla, hogy ékes beszédével mindent el tud érni Konstantinápolyban. Pedig ezeknek a sikereknek nagyon is konkrét magyarázata van: az adót nemcsak pontosan befizette, hanem a jól megszervezett erdélyi államháztartásból nagy ajándékokkal nyerte meg a porta befolyásos pasáit, akikkel a kapcsolatteremtést megkönnyítette Martinuzzi délszláv eredete, mivel tudvalevő, hogy a szultán magasrangú funkcionáriusai között (a pasáktól a csauszokig) sok volt a balkáni (szerb, albán) eredetű, sőt kétségtelenül olyanok is akadtak közöttük, akik a barát szűkebb hazájából, a tengermentéki hegyvidéki Horvátországból származtak. A tárgyalások alkalmával velük, mint „testvéreivel” beszélt.

Ezekért az előnyös török kapcsolataiért azonban drága árat kellett fizetnie, mivel a magyarok, és általában a keresztények között hitelét veszítette. Addig ismételte, hogy ő az egyetlen, aki a törökökkel banni tud, amíg őt magát is törökösnek bélyegezték meg. Nagybirtokos kortársai szemében végképp gyanúsá vált, bár amúgy is lenéztek, megvetették alacsony származása miatt. Tudták róla, hogy csak huszárjai között érezte igazán jól magát, akiket gyakran megvendégt, együtt énekelt velük, sőt fegyverjátékaikban is részt vett. Még tovább ment főpaphoz nem illő „leereszkedésében”, amikor Ferdinándtól a jobbágság helyzetének radikális javítását követelte.

Az évek múltával Fráter György alkotóenergiája mit sem változott. Lázás levelezést folytatott a Habsburgokkal, hogy végre komolyan hozzálassanak az ország elfoglalásához, egyesítéséhez. 1548-ban egyenesen a pápát kérte fel, hogy vegye rá Ferdinándot és a császárt az akcióra, s vegye pártfogásában a „gyermek királyt” és Izabellát. A pápa biztatására a tárgyalások csakugyan megindultak, s így jött létre 1549 szeptemberében Ferdinánd és Izabella biztosai között a nyirbátori egyezmény, amely elvben kimondotta Erdélynek és a tiszai részeknek átadását, de Izabella, valamint fia igényeinek kielégítését további tárgyalásokra utalták. Ám a megállapodás elveinek realizálásához Fráter György vasenergijára volt szükség – aki Izabellát egyszer ágyúkkal fogta ostrom alá, máskor lábaihoz borulva bocsánatát kérte –, míg végül megtörte a királyné makacs ellenkezését, s 1551 júliusában (szászsebi egyezmény) aláírta vele a végleges szerződést. Ebben a királyné – fia nevében – egész Magyarországot és Erdélyt átadta Ferdinándnak. Ennek fejében a fiatal király Oppeln hercegségét kapta évi 25 000 arany jövedelemmel, Izabella pedig azt a 14 000 forintot, melynek értékében adta neki férje, János király házassági ajándék fejében a magyar várak egész sorát.

Közben, 1551 április végén megérkeztek Ferdinánd seregei Erdélybe, hogy átvegyék az országrészt. Erre nagy szükség volt, hiszen röviddel előbb is csak gyors és határozott cselekvéssel lehetett elejét venni, hogy a török csapatok be ne törjenek Erdélybe. Az aránylag kicsi (5500 fő) német, spanyol és tiroli zsoldosokból álló sereg vezére Castaldo, cassanói őrgrof volt, akit Ferdinánd, V. Károlytól vett át szolgálatába. Castaldo császárnak a német birodalmi területeken tisztességes alvezére volt, akire most azonban aránytalanul nagy felelősséggel járó feladatot bízta. Az akkori Európában ilyen hosszú

távolságra vezetni nagyobb csapattesteket, szinte példátlan vállalkozás volt. A hadtápvonalak kiépíttelensége miatt az élelem, a takarmány és a zsold már útközben elfogyott, s többnyire a zsoldosok rablásból tartották fenn magukat. A felső-magyarországi urak csak spanyol nyelvű fenyegető levelekre voltak hajlandók a seregeknek élelmet szállítani. Erdélybe érve Castaldo a falvakban, részben a szász városokban szállásolta el őket, maga pedig Fráter Györggyel „kikísérte az országból” a vonakodó királynét. A királyi Magyarország és Erdély egyesült tehát Ferdinánd koronája alatt, s ennek érdeme minden bizonnyal Fráter György volt.

Ezek után a barát befejezettnek látta élete munkáját. Feladata most már nem lehetett egyéb, minthogy elhárítsa a szultán haragját, s megmentse az országot a várható büntető expedíciótól. A török fenyegetéseire továbbra is beküldte az adót a Portára, érintkezésben maradt a szomszédos pasákkal, s tárgyalt velük a Temesvár környéki várak (Lippa, Becse, Beckserek) sorsáról, amelyekbe – a Habsburgokkal kötött szerződés értelmében – Ferdinánd zsoldosait eresztette be. A gyanút csak növelte önmaga ellen, hogy amikor török had indult a várak visszafoglalására, bizalmas tárgyalásokba kezdett Szokoli Mohamed ruméliai beglerbéggel, aki ugyancsak délszláv származású volt. A barát – szokásához híven – még fel is nagyította összeköttetései súlyát, bár kétségtelen, a beglerbéggel sikerült elhitetnie, hogy a várakat nem ő adta át Ferdinándnak, hanem Petrovics, akinek birtokai valóban a temesi és karánsebesi bánshoz tartoztak.

A bekövetkezett események kusza és zűrzavaros menetét Castaldo és Nádasdy gróf értetlenül figyelték. Ez utóbbi írta Ferdinándnak: „Már valóságos félbolond vagyok, s egyáltalán nem ismerem ki magamat. Mi itt mindnyájan a barát kezében vagyunk, az ő hatalmától függ életünk és halálunk. Ha még több törököt hoz a nyakunkra, Erdélyben a 6000 vértanú napját fogjuk gyászolni.”

Ebben a hangulatban kért és kapott Castaldo engedélyt Ferdinándtól, hogy ha a barát hűtlensége kiderül, úgy járjon el, amint azt az ország és az alattvalók érdeke megkívánja. Bár a beglerbég semmi jelét nem adta, hogy Fráter Györggyel jó egyetértésben lenne, sőt megindult hadaival és a Marosköz több várát, köztük Lippát (okt. 8.) is elfoglalta, és csak a Losonczy István által védett Temesvár alól volt kénytelen visszafordulni. Az sem volt a török barátság jelének tartható, hogy a beglerbég távozásával Castaldo, Nádasdy és Fráter György egyesített seregükkel Lippa alá vonultak és azt erős harc után visszafoglalták (nov. 18.). A várat védő Uleman pasának azonban a barát – a haditanács határozata ellenére – szabad elvonulást adott azzal a szándékkal, hogy a török jóindulatát újra megszerezze és az országot további támadásoktól megmentse. A győzelem után Fráter György – mint az új esztergomi érsek és a római egyház bíborosa – hazaindult Erdélybe. Útközben vajdai várában, Alvincen szállt meg Castalddal és Sforza Pallavicinivel. Idézzük innen Istvánffy Miklós előadását: „Lopez két spanyol gyalogost minden akadály nélkül bevisz a kastélyba. Sforza is belép az összeesküvőkkel, s azokkal, akik be voltak a gaztettbe avatva. Márk Antal egy törrel, s egy kicsi, éppen ezért könnyen elrejtethető puskával felfegyverkezve, az éppen imáját végző barátának, annak apródja által jelenteti, hogy fontos és nagy jelentőségű közölnivalója van. Miután a szobába bebocsátották, előhív egy, a barát nevében Ferdinánd királyhoz írt levelet, s tisztelettel arra kéri a barátot, hogy írja alá a nevét. Amidőn ez, az íronádat kezébe véve, a levél fölé hajolt, az írnok hátulról törével a nyakát halálos szúrással átdöfte. Amikor erre zaj és kiáltás támadt, Sforza és a többiek, számszerint tizen betörték, sőt a barátot, aki Krisztusnak és Szűz Máriának segítségéért könyörög, körülállják, s csapásokat mérnek rá. Márk Antal, mint valami vadállat, a lebukó és még vergődő mellének irányítja a puskát, s golyóval átlövi. Erre tüstént a többiek is, vágva és szúrva, számos sebbel borítják el. Amint így a barátot megölték, jobb fülét, mely természetűl vele születetten teljesen szőrös volt, Mercado levágta, s hogy Ferdinánd előtt nyilvánvalóvá legyen, hogy a tett végrehajtott, váltott lovakon Bécsbe, s innen Prágába vitte... Bár december 17-én kaszabolták le kegyetlenül, csak március hónap elején temették el sebtében a gyulafehérvári káptalan papjai a Szent Mihály nagytemplomban.”

Castaldo abban a tudatban ölette meg a barátot, hogy benne a „keresztény érdekek legnagyobb ellenségét” tette ártalmatlanná. Ám a bekövetkező események mást mutattak, a barát halálának végzetes következményei csakhamar megmutatkoztak. Bebizonyosodott, hogy Pallavicini tőre a barát testén át az egységes Magyarországot is átjárta, hiszen Szulejmán, Fráter György meggyilkolását kedvező ürügynek látta, hogy tovább folytassa hódításait, s 1552-ben megkezdte azon várak ostromát, amelyek tervei végrehajtását akadályozták (Temesvár, Drégely, Szolnok, Eger stb.)

Ferdinánd azonban Erdélyt sem tudta megtartani. A lakosság elégedetlen volt az új kormányzattal, mert önkényesen intézte az ügyeket és elviselhetetlen terheket rótt ki. De elégedetlenség volt helyzetükkel János Zsigmond és Izabella királyné is, akiknek Erdélyért csak két kis sziléziai hercegséget adtak. 1556-ban a szultán határozott kívánságára haza is tértek, átvették a kormányzást, s ezzel Erdély ismét elszakadt a királyi Magyarországtól.

V. Molnár László